

La integració del patrimoni arquitectònic rural de l'època moderna a la ciutat de Barcelona

Francisco Manuel Soler i Bescós

La ciutat de Barcelona que avui coneixem és el resultat d'un llarg procés urbanitzador que va començar al voltant dels anys cinquanta del segle XIX amb l'enderrocament de les muralles medievals. El creixement demogràfic de la població barcelonina, així com l'explosió industrial i comercial d'ençà de la segona meitat del segle XVIII, van contribuir a transformar progressivament el paisatge rural tradicional del Pla de Barcelona.

Històricament, el desenvolupament de les petites comunitats del Pla va anar lligat a la mútua dependència econòmica entre el mercat barceloní i el camp, font de recursos alimentaris i industrials durant l'època medieval i moderna.

Tot i que no podem fer generalitzacions, l'inici de l'època moderna va suposar la fi dels traumàtics episodis dels segles XIV i XV. La pagesia barcelonina es va veure progressivament alliberada dels antics jous feudals gràcies a unes noves condicions jurídiques que van permetre un major grau de desenvolupament econòmic, així com la consolidació d'un grup social mitjà molt més autònom i dinàmic. Les masies dels segles XVI i XVII que esquitxaven el Pla barceloní constitueixen una prova inequívoca de l'emergència d'aquest nou grup social.

Durant el segle XVIII es van generalitzar els contractes de parceria i masoveria que van fer del propietari útil un autèntic senyor mitjà, alhora que un especulador que participava activament en els negocis ciutadans. Per altra banda, els beneficis que ofería el mercat colonial van fer de les terres de regadiu un indret idoni per a la indústria de les indianes, transformant radicalment els paisatges tradicionals dels pobles de Sants i Sant Martí. L'emergència d'una classe capitalista vinculada als primers batecs de la revolució industrial a Catalunya va propiciar inversions al sòl del Pla, així com la construcció de torres residencials a indrets com Les Corts, Sant Vicenç de Sarrià, Sant Gervasi, Gràcia, Sant Joan d'Horta i Sant Andreu, que combinaven les seves funcions agràries tradicionals amb els interessos de la nova burgesia industrial. Així doncs, les masies i les torres d'estiuieig magníficament ornamentades que daten d'aquesta centúria són un reflex tant de l'evolució de la pagesia benestant del Pla com de la introducció de les apetències i desitjos burgesos en aquest espai.

L'objectiu d'aquesta comunicació és, doncs, l'estudi d'alguns vestigis arquitectònics del passat rural barceloní d'època moderna des del punt de vista de la seva integració al si de la ciutat de Barcelona del segle XXI. Dels trenta-un vestigis inclosos al Catàleg del Patrimoni, un 68% té els seus orígens a l'època moderna mentre que el 32% restant presenta elements constructius de cronologies anteriors. D'aquesta segona classificació en podem destacar des de restes d'antigues *villae* romanes, passant per torres de defensa de l'època de l'aprisió, fins cases fortes símbol de l'apogeu del feudalisme i de les violències senyoriales al camp català.

Del total dels edificis rurals catalogats, més de la meitat presenten indicis d'haver experimentat al llarg de la seva existència transformacions significatives que han modificat notablement les seves característiques arquitectòniques inicials. Pel que fa a la tipologia arquitectònica, un 58% d'aquests edificis es poden incloure dins l'esquema de les masies d'estructura clàssica proposat per Josep Danés.¹ La resta, però, presenta una diversitat prou complexa com per poder-la classificar en famílies estanques.

1. Carme BARBANY et alii., *De la balma a la masia. L'hàbitat medieval i moderna al Vallès Oriental*, Granollers, 1996, p. 117.

D'acord amb les finalitats del present estudi, els criteris emprats a l'hora de seleccionar els edificis tractats són els següents: en primer lloc, s'han seleccionat aquelles construccions que mantenen a l'actualitat elements arquitectònics característics d'època baixmedieval i/o moderna, ja siguin obertures (portes i finestres), estils constructius o materials emprats; en segon lloc, s'han triat edificis corresponents a diferents moments cronològics per tal de poder apreciar la varietat de les seves característiques en funció de l'època a què pertanyen; en tercer lloc, aquesta selecció deixa constància d'un ventall de tipologies que certifica la diversitat de masies i cases rurals existent al Pla de Barcelona; per últim, s'han procurat triar vestigis procedents dels diferents territoris del Pla seguint l'ordre dels vuit districtes que constitueixen l'entorn de l'actual ciutat de Barcelona: Sant Martí de Provençals (la Torre del Fang), Sant Andreu de Palomar i Nou Barris (Can Valent), Horta-Guinardó (Can Cortada), Gràcia (Can Tusquets i Can Trilla), Sarrià-Sant Gervasi (la Casa Senillosa), Les Corts (la Torre Rodona) i Sants-Montjuïc (la Torre del Rellotge).

A partir dels casos seleccionats s'intentarà respondre a com s'han integrat aquests vestigis del patrimoni arquitectònic modern al conjunt urbànic barceloní dels nostres dies. Díficilment, però, podem donar una resposta unànime per a tots els casos tractats. Veiem, doncs, l'exemple de vuit masies del Pla de Barcelona.²

Parant atenció a la tipologia arquitectònica, en l'actualitat la meitat d'aquests edificis presenten característiques que permeten incloure'ls dins d'alguna de les famílies de l'esquema proposat per Josep Danés, tot i que cadascun presenta elements propis que certifiquen la seva originalitat. Per una banda, el grup de les masies de tres cossos paral·lels entre ells i perpendiculars a la façana principal inclou Can Valent, Can Tusquets i la Torre Rodona. Per una altra, el grup de les torres de planta quadrangular amb les teulades a quatre vessants inclou la Casa Senillosa.

La masia andreuca de Can Valent mostra una estructura de tres cossos paral·lels tot i ser asimètrica com a conseqüència de la seva evolució a partir d'una torre de defensa medieval que fa la nau esquerra més ampla que la dreta. L'edifici consta de planta baixa, pis i golfes. Aquest

2. Les masies seleccionades resten incloses al *Catàleg del Patrimoni històric-artístic de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1983, p. 96, 133, 159, 171, 190, 222, 251 i 256.

últim pis o golfes és el responsable que el cos central tingui més alçada que les naus laterals, donant lloc a la clàssica volumetria basilical. Aquestes característiques afegides a l'estructura de la teulada a dues aigües i amb carener perpendicular a la façana principal ens permeten incloure aquest edifici en el referit esquema de Danés.

La masia gracienc de Can Tusquest consta de planta baixa i dos pisos, cadascun dels quals presenta una nau central en consonància amb la distribució dels espais pròpia de les masies de tres cossos. Tot i que la façana principal està rematada per una motllura de formes corbes trilobulades –que podria confondre l'observador–, els tres cossos són de la mateixa alçada i, per tant, estan coberts per una senzilla teulada a dues vessants amb el carener perpendicular a la façana principal –sense estructura basilical– fet que inclou Can Tusquets dins la tipologia més senzilla de l'esquema de Danés.

Pel que fa a la Torre Rodona de les Corts, les modificacions portades a terme a principis del segle XVIII van donar lloc a l'estructura basilical que ens ha arribat als nostres dies. Es tracta d'un edifici amb planta baixa, primer pis i golfes. El cos central és més alt que els laterals per tal d'acollir el referit espai de les golfes, cobertes amb teulada a quatre aigües, fet aquest últim que ens permet incloure la Torre Rodona dins la família que presenta aquesta característica de l'esquema de Danés. Els cossos laterals, però, presenten teulades a una sola vessant precipitant l'aigua per les façanes laterals de l'edifici.

Per últim, la Casa Senillosa de Sarrià constitueix un clar exemple de residència senyorial de planta quadrada amb la teulada a quatre vessants i la característica llanterna just al centre, característiques que corresponen exactament amb una de les famílies de l'esquema de Josep Danés, sent l'únic exponent d'aquesta mena del total dels edificis seleccionats.

Pel que fa a les quatre masies restants, les seves característiques tipològiques actuals no permeten incloure-les en cap grup del referit esquema de masies d'estructura clàssica. Aquest fet, però, no descarta que dits edificis presentin alguns elements arquitectònics que figuren a l'esmentat esquema, ni tampoc que algunes d'aquestes edificacions s'hagin ajustat en el passat a alguna de les tipologies esmentades, malgrat les modificacions sofertes posteriorment. A continuació es presenten la Torre del Fang, Can Cortada, Can Trilla i la Torre del Rellotge.

La Torre del Fang de Sant Martí de Provençals presenta una complexa estructura de planta en forma d'U que no s'ajusta a cap de les categories esmentades. Aquest emblemàtic edifici ha estat objecte de diverses transformacions que es comentaran amb més detall en el següent apartat. Naturalment, hom percep certs elements constructius propis de l'arquitectura de l'època coincidents amb algunes de les característiques tipològiques esmentades. De fet, la masia presenta tres tipus de teulades, dos de les quals s'ajusten a l'esquema de Danés: la teulada a quatre vessants de la banda sud-oest de l'edifici (cantonada dels carrers d'Espronceda i del Clot) i la teulada a dues vessants amb carener paral·lel a la primitiva façana principal i a la façana corresponent a la meitat nord del carrer del Clot, respectivament.

Pel que fa a Can Cortada, si l'observador s'aproxima per la porta principal pot arribar a creure que es tracta de la típica torre de planta quadrada amb la teulada a quatre vessants, molt semblant a l'estructura de Can Senillosa. Contràriament, si parem atenció a la part posterior de la masia ens adonem que l'estructura no s'ajusta a aquests paràmetres. Es tracta d'una planta en forma de L amb la teulada a una sola vessant que precipita les aigües cap a l'exterior. A més, a l'interior d'aquesta L s'erigeix un altre cos de planta rectangular i de menor alçada.

Tornant a Gràcia, Can Trilla ha estat objecte de diverses modificacions que han afectat la seva estructura superior, corresponent al tercer pis i a la teulada, fet que ens fa difícil saber com era aquesta part de l'edifici originàriament. Tot i això, sembla que els espais interiors s'organitzen al voltant d'una sala ubicada a la part central de cada pis, seguint el model de masia de tres cossos. Aquest fet, doncs, no descarta que Can Trilla presentés originàriament una estructura clàssica.

Per últim, la Torre del Relotge de Sants consta actualment de dos cossos: una torre i un cos més petit adossat a la part dreta, de cronologia posterior. Una fotografia de la masia de principis del segle XX ens mostra un tercer cos de les mateixes característiques que el darrer adossat a la part esquerra de la torre (que passaria a ocupar el cos central del complex), donant lloc a una estructura simètrica de tres cossos perpendiculars a la façana principal, molt semblant a la tipologia basilical.³ Ara

3. Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc.

bé, la teulada del cos central és a una sola vessant, precipitant l'aigua cap a la façana principal, element que no coincideix amb cap classificació de l'esquema de Danés.

Des del punt de vista de les característiques identificatives de l'època, cinc de les masies tractades presenten elements de períodes anteriors a l'època moderna. Aquestes són la Torre del Fang, Can Valent, Can Cortada, la Torre Rodona i la Torre del Rellotge. Totes elles són el resultat d'importants transformacions que han modificat notablement els seus aspectes originals. Per altra banda, les masies de Can Tusquest, Can Trilla i Can Senillosa són edificacions originals d'època moderna, tot i haver experimentat igualment modificacions en les seves estructures. A continuació, destaquem alguns trets significatius de cada edifici així com de l'evolució arquitectònica de cadascun.

Pel que fa a la Torre del Fang, aquest edifici del passat rural de Sant Martí és el que més transformacions ha experimentat al llarg de la seva existència, donant lloc a una estructura de diversos cossos de diferents alçades i amb característiques pròpies de cada període. Segons el *Pla especial urbanístic de la Torre del Fang*,⁴ una primera construcció dataria, hipotèticament, del segle XII i correspondria a una antiga torre de defensa que ara ocupa la cantonada nord-oest del complex.⁵ De fet, hi destaquen els blocs de pedra ben escairats de la seva estructura i tres finestres, una amb formes pròpies del romànic i les dues restants gòtiques amb parelles de caps fent de mènsules, cronològicament posteriors. La segona construcció data del segle XIV i correspon al mòdul situat entre l'antiga torre (integrada al nou complex) i el mòdul més modern del segle XVIII. Els vestigis més característics són una finestra gòtica de perfil lobulat simple –a la façana del carrer del Clot– i l'antiga porta d'accés –per la façana oposada– d'arc de mig punt adovellada. Posteriorment, es va construir entre els segles XV i XVI el mòdul de la banda nord, amb teulada a una sola vessant, que deixa veure part del seu parament de maçoneria. Els elements que cal destacar són una finestra gòtica amb parelles de caps fent de mènsules, a la banda nord, i una finestra de senzill perfil lobulat, a la banda est. En quart lloc, destaca el

4. *Pla especial urbanístic integral de la Torre del Fang*, Barcelona, 2007.

5. Francesc CURET, *Muralls enllà. Visions Barcelonines 1760-1860*, Barcelona, 1956, p. 229-230.

mòdul corresponent a l'últim terç del segle XVIII que ocupa la façana sud-oest de l'edifici. Aquest mòdul connecta perpendicularment amb la part més moderna, corresponent al segle XIX, formant un cos de planta en forma de L amb teulada a quatre vessants. Els elements més significatius són la galeria de solana del pis superior (façana del carrer d'Espronceda), les llindes planes i els brancals d'una sola peça de les finestres i de la porta d'accés i els carreus de pedra de les cantonades.

Pel que fa a la masia andreuena de Can Valent, aquesta també té els seus orígens en una torre de defensa datada hipotèticament entre els segles XI i XII, segons l'estudi portat a terme per Ivan Matavera Martínez.⁶ D'aquesta construcció de planta quadrada (ubicada a la cantonada sud del complex) en destaquen els grans blocs de pedra perfectament escairats, semblants als de la Torre del Fang. A partir d'aquesta construcció medieval es va construir la masia que avui coneixem, del segle XVII, tot i que l'espai destinat a les golfes sembla ser un afegit posterior –donant lloc a la característica volumetria basilical. La caiguda de l'arrebossat, però, deixa a la vista els materials de la maçoneria. La porta d'accés resta ubicada a la planta baixa del cos central i és d'arc de mig punt adovellada. Al primer pis hi observem tres finestres-balcó d'arc rebaixat a partir de totxos col·locats a sardinell. També hi observem unes finestretes de les mateixes característiques situades a l'antiga torre, obertes posteriorment. Per últim, val la pena destacar el malmès rellotge de sol, propi de l'època.

A l'antiga parròquia de Sant Joan d'Horta, Can Cortada constitueix l'únic vestigi que presenta restes d'una antiga vila romana, al subsòl de l'actual complex, segons l'estudi de Desideri Díez i Quijano.⁷ Sobre aquestes restes s'hi va construir una torre de defensa de planta circular, data hipotèticament al segle XI, de la qual només se'n conserva $\frac{1}{4}$ del seu diàmetre. Aquesta construcció va ser ampliada durant els segles posteriors donant lloc a una casa forta. A principis del segle XVI, però, va ser objecte de noves transformacions que la van convertir en masia. Una centúria més tard, els atacs bandolers van malmetre notablement l'edifi-

6. IVAN MATAVERA MARTÍNEZ, "Can Valent: una Història per fer", *Finestrelles. Centre d'Estudis Ignasi Iglésias*, nº 12, Barcelona, 2002, p. 191-203.

7. DESIDERI DÍEZ I QUIJANO, *Les masies d'Horta*, Col·lecció "Històries d'Horta", nº 3, Barcelona, 1983, p. 46-51.

ci, que possiblement no va ser reparat i transformat fins al segle XVIII. La seva planta en forma de L fa de les façanes exteriors les més majestoses, mantenint al descobert el parament d'*opus spicatum*. Una té la porta d'accés principal, d'arc de mig punt adovellada, i dues magnífiques finestres gòtiques al primer pis. Totes dues presenten finíssimes columnes que donen lloc a esveltes obertures amb el clàssic perfil lobulat. De la segona façana cal destacar-ne tres finestrals més complexos que combinen el perfil lobulat amb els característics caps fent de mènsoles. Totes dues façanes presenten una magnífica galeria de solana al segon pis, de cronologia posterior. Pel que fa a les façanes interiors del complex, el parament és de material més pobre i les finestres són senzilles i de reduïdes dimensions.

De la mateixa manera, la Torre Rodona de les Corts també té els seus orígens en una torre de defensa de planta circular, construïda a cavall entre els segles X i XI.⁸ Avui es conserva una part d'aquesta estructura, de 4'5 metres d'alçada, a la cantonada sud de la masia actual. Entre finals del segle XIV i principis del següent es va construir un complex de planta baixa format per quatre naus paral·leles i separades per pilars equidistants des d'on arrencaven unes arcades gòtiques. Aquesta distribució en quatre espais fa que la porta d'accés –d'arc de mig punt adovellada– estigui descentrada cap a un costat, l'esquerre. Cap a 1610, les dues naus centrals es van prolongar per la part posterior de la masia. Un segle després –i com a conseqüència d'un incendi durant la Guerra de Successió– l'edifici va experimentar importants transformacions: les naus laterals que restaven sense ampliar van ser igualment prolongades per la part posterior, les arcades gòtiques van ser tapiades per tal de compartimentar els espais interiors i es van edificar el primer pis i les golfes. Aquestes últimes van ser construïdes sobre les dues naus centrals del l'edifici –donant lloc a una estructura basilical– i presenten una galeria de solana de sis obertures amb teulada a quatre vessants. Aquests canvis de principis del segle XVIII, però, van modificar notablement la façana principal. A banda de la referida porta d'accés (d'origen baixmedieval), les sis finestres i la finestra balcó restants són resultat d'aquesta remodelació. No s'han d'oblidar tampoc altres elements com el rellotge de sol d'aquesta façana, així com el carreuat de guix que ornamenta totes les parets exteriors. Per últim, a finals del segle XVIII es

8. Vegeu el treball de Montserrat PAGÈS I PARETAS, *La Torre Rodona*, Barcelona, 1990.

va construir una torreta de planta rectangular i amb coberta a quatre vessants adossada al lateral dret de la masia, ampliant la façana principal del complex.

Pel que fa a la Torre del Relotge de Sants, és possible que aquesta masia sigui el resultat de l'evolució d'un primitiu mas-torre, de planta trapezoïdal, la data del qual és difícil d'establir. Aquesta construcció ens permet apreciar uns grans blocs de pedra molt semblants als de la Torre del Fang o Can Valent. Com ja s'ha esmentat, aquest complex presentava dos cossos de menor envergadura –i de cronologia posterior– adossats a les parets laterals de la torre, dels qual només se'n conserva el de la dreta. El parament d'aquest cos lateral està fet amb pedres de menor grandària, col·locades de forma irregular i barrejades amb argamassa. Les finestres són elements clau per tal de justificar els dos moments constructius de l'edifici: mentre la torre mostra un gran finestral d'estil renaixentista, el cos de la dreta consta d'un senzill finestral de llinda plana i brancals d'una sola peça. A més, si hom accedeix a l'interior del primer pis de la torre, pot observar les restes d'un altre finestral renaixentista –tapiat– que ha perdut la seva funció com a conseqüència de l'annexió del mòdul lateral, fet que ens demostra que aquest últim és posterior. De totes maneres, la grandària d'aquests finestrals renaixentistes fa molt difícil que siguin contemporanis a la torre, per la qual cosa aquesta construcció seria anterior, d'època medieval. Podem destacar altres elements com les dues portes d'accés: una d'arc de mig punt adovellada i l'altra més gran amb llinda plana. La falta, però, d'un estudi en profunditat ens fa difícil arribar a una conclusió.⁹

Pel que fa a Can Tusquets,¹⁰ aquesta masia de finals del segle XVIII no ha experimentat gaires canvis en la seva aparença, deixant de banda els processos de restauració que s'esmentaran més endavant. Els elements més significatius de l'època són bàsicament tres: la façana amb motllura de formes corbes que amaga l'estructura real de la teulada, al mateix temps que decora l'edifici seguint les pautes de l'estil tardo-barroc; els

9. Segons el *Catàleg*, la Torre del Relotge dataria hipotèticament del segle XVII. Així doncs, no es descarta que en aquesta centúria s'hagi completat tot l'edifici, de tres cossos. Vegeu *Catàleg*, p. 256.

10. Elsa CASTELLÀ I LÁZARO, *Les masies de Gràcia. Vestigis d'una ruralia històrica*, Barcelona, 2006, p. 73-76.

magnífics esgrafiats sobre aquesta façana representant columnes d'ordre jònic, motius vegetals i figures humanes, sense oblidar el gran rellotge de sol situat al lòbul central amb la data de 1793; i les sis obertures del primer i segon pis —de llindes planes i brancals d'una sola peça— amb els corresponents balcons de ferro forjat, així com la porta principal d'arc rebaixat, element característic de l'època.

Fent referència a Can Trilla,¹¹ aquesta masia del segle XVII presenta trets arquitectònics força senzills. Hi destaquen els vuit balcons de la façana principal, sostinguts per suports de ferro forjat i decorats amb rajoles de ceràmica per la part inferior. Encara s'hi aprecia a la primera planta o pis noble el perfil d'unes arcades que dotaven l'edifici d'un caràcter més majestuós. També es conserva un rellotge de sol esgrafiat sobre la façana principal que ha perdut la seva funció donada la proximitat dels blocs de pisos adjacents. Pel que fa al sostre, i malgrat les transformacions patides, l'estudi d'Elsa Castellà parla d'una coberta de teules, sense especificar-ne la tipologia. Cal mencionar, a més, la capella barroca adossada al lateral esquerre de la masia, que constitueix un dels elements més significatius del període. També podem destacar un cos transversal a la part posterior de l'edifici que presenta una porta d'arc rebaixat, element força generalitzat a partir del segle XVIII.

Finalment, la Casa Senillosa de Sarrià constitueix l'exponent més significatiu de la clàssica residència senyorial. Tot i que en desconeixem el seu origen, una partida matrimonial de l'any 1760 esmenta que la unió entre Josep Navarro y Maria Raymunda Pujol i Senillosa es va celebrar a "*la torra de dit Senillosa, parroquia de Sarrià*".¹² Aquesta casa consta de planta baixa i dos pisos. La seva planta quadrada amb teulada a quatre vessants i llanterna central són vestigis prou significatius de l'arquitectura senyorial de l'època. Les obertures de les finestres i finestres-balcó són d'angles rectes i llindes planes mentre que les portes d'accés són d'arc de mig punt adovellades. Els balcons que donen a la façana principal són de ferro forjat. Per altra banda, els laterals de la masia presenten —al primer pis— unes terrasses d'estil neoclàssic. Tot i aquesta descripció, no descartem que alguns dels elements esmentats siguin re-

11. CASTELLÀ, *Les masies de Gràcia*, p. 105-115.

12. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona (ACCB), llibre de matrimonis, nº 6, fol. 27, transcrit per Josep Baucells.

sultat d'intervencions portades a terme durant els segles XIX i XX, tenint en compte el magnífic estat de conservació de la masia.

Deixant de banda la qüestió descriptiva, les masies tractades en aquesta comunicació són el reflex d'una part prou significativa de la societat moderna. El pas del temps, però, ha transformat radicalment els models socioeconòmics de l'antic règim al mateix temps que el paisatge rural tradicional. Aquestes transformacions han convertit les masies en monuments desproveïts de les seves funcions originàries, passant a formar part d'un univers urbà radicalment diferent. A continuació, es presenta l'estat de conservació i el nivell d'integració d'aquestes vuit masies al si de l'actual ciutat de Barcelona. També s'exposen els diferents grups socials vinculats a aquestes masies, tot i que la manca de monografies sobre alguns casos ens en dificulta l'aproximació.

Dels vuit vestigis, la Torre del Fang, Can Valent i la Torre del Rellotge són edificis públics. En l'actualitat, només aquesta darrera funciona com a equipament i, malgrat l'amputació de la nau esquerra a principis del segle XX, la Torre del Rellotge es troba en perfecte estat de conservació.

Aquesta masia del districte de Sants-Montjuïc va ser adquirida per l'Ajuntament l'any 1976. Tres anys després, el Consell Municipal va acordar la restauració de l'edifici, que s'enllestí al 1983. Dos anys més tard, la masia passà a acollir la seu de l'Arxiu Històric de la Unió Excursionista de Sants. Al 1987, aquesta institució va cedir el seu fons al Consell Municipal que, l'any següent, va crear l'Arxiu Municipal del districte, amb seu a la Torre del Rellotge fins a l'actualitat.¹³ Malauradament, la falta de monografies sobre aquesta masia ens fa molt difícil portar a terme un estudi sobre el seu context social. La qualitat, però, de les finestres renaixentistes i la proximitat de l'església parroquial de Sants poden donar algunes pistes sobre el tipus de societat present a la masia, probablement sectors rurals benestants de l'antiga vila.

Pel que fa a la masia de Can Valent, aquest vestigi del passat rural andreuenc presenta un estat de total ruïna i abandonament. La proposta

13. Núria BURGUILLOS, *Cronologia, antecedents i creació de l'Arxiu Municipal del districte de Sants-Montjuïc*, Barcelona, 2008.

de rehabilitació amb la finalitat d'instal·lar-hi un tanatori va ser unànimement rebutjada pels veïns del barri de Porta l'any 2000. El passat mes de juliol, l'Ajuntament va donar llum verda a un projecte de reforma per convertir les restes de la masia en una guarderia municipal. Aquestes obres, enllestides al 2011, només mantindran la façana principal degut al pèssim estat de conservació de les seves estructures. Esperem, doncs, que els criteris de restauració de la façana respectin els elements emblemàtics com les obertures, el rellotge de sol i els magnífics carreus de l'antiga torre medieval.¹⁴ De la mateixa manera que passa amb la Torre del Rellotge, manca un estudi documental que ens permeti fer una aproximació al context social de Can Valent. De totes maneres, es tracta d'una construcció força senzilla i, si parem atenció a l'obra de Joan Josep Busqueta¹⁵ i a la documentació que ens ofereix la pabordia de març del capítol de la catedral de Barcelona,¹⁶ podem pensar que es tractava d'una pagesia emfiteuta amb una certa estabilitat, malgrat estar sotmesa a pressions fiscal de caràcter senyorial.

Pel que fa a la Torre del Fang, la construcció de la línia d'alta velocitat, just per sota dels seus fonaments, ha convertit aquesta emblemàtica masia en objecte d'una polèmica de gran actualitat. L'edifici era propietat de l'empresa FOCSA fins que va ser adquirit per l'Ajuntament, l'any 1983, responsable de portar a terme les tasques de restauració i rehabilitació per tal d'establir la seu de l'Arxiu Municipal de Sant Martí. Posteriorment, l'any 1988, es van realitzar les obres definitives per tal d'acollir el Centre Pedagògic i de Recursos dels districtes de Sant Andreu i Sant Martí i el Centre de Normalització Lingüística de Barcelona. Enguany, però, l'edifici resta buit donat que ja han començat les obres de l'AVE. Després de diverses propostes de projectes d'intervenció –i de múltiples conflictes entre els veïns i l'administració–, sembla que la Torre del Fang quedarà suspesa mitjançant unes estructures que permetran mantenir el complex intacte mentre s'excavi el túnel.¹⁷ Pel que fa a l'evolució del

14. "Nou Barris recuperarà tres masías y las convertirá en equipamientos", *El Periódico*, Barcelona, 13/08/2008 (consulta electrònica).

15. Vegeu l'obra de Joan J. BUSQUETA I RIU, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII i XIV*, Barcelona, 1991.

16. ACCB, Caritat o mensa capitular, Vicaria de Sant Andreu, Pabordia de Març (segles XVII-XVIII).

17. "Adif estudia mantenir la Torre del Fang aixecada mentre escava a sota el túnel del TGV", *Avui*, Barcelona, 11/10/2008 (consulta electrònica).

context social, la construcció primitiva tenia la funció de residència d'estiueig dels comtes de Provença.¹⁸ Posteriorment, però, aquesta casa va pertànyer a importants famílies barcelonines de les quals en destaca la de Galceran de Gualbes –al segle XV–, mercader i banquer barceloní i membre del Consell de Cent de la ciutat.¹⁹ De fet, l'obra de Francesc Curet defineix la Torre del Fang com una casa “*de caràcter verament senyorial*” atribuint-la a la família Sabastida, ja al segle XVIII.²⁰ Es tracta d'un edifici senyorial força comú en un indret com Sant Martí, que combinava les funcions de segona residència amb les tasques d'explotació de les terres de conreu. Després d'haver estat ocupada per les tropes borbòniques a la Guerra de Successió, fem un salt cap a mitjans del segle XIX, moment en el qual la construcció del ferrocarril va suposar l'expropiació de part dels terrenys adjacents. Finalment, l'any 1922 va ser adquirida per FOCSA, empresa que va aconseguir que la masia no fos enderrocada davant l'amenaça de la construcció de l'Eixample.

Quant a les masies de propietat privada, totes estan actualment restaurades i habilitades, i desenvolupen funcions ben diverses. Per sort, algunes fonts ens permeten aproximar-nos al context social d'aquest edificis.

La Casa Senillosa de Sarrià ha estat seu de dues institucions farmacèutiques i, actualment, és propietat de la immobiliària Indret Vertical. Aquesta última, ha estat la responsable de la restauració de Can Senillosa, tant de l'exterior com dels interiors del complex, dins d'un projecte més ampli, aprovat al 1999, que incloïa una sèrie de millores com l'ampliació de les voreres adjacents i l'obertura d'un jardí per a l'ús públic. Aquest edifici del passat rural de Sarrià és l'exemple més paradigmàtic de clàssica torre residencial propietat dels grups benestants de la ciutat. En aquest cas, dels ciutadans honorats de Barcelona, Joan Baptista Pujol i Maria Antònia Pujol i Senillosa, documentats en una partida matrimonial datada al maig de 1760, ja esmentada, que certifica la unió entre la seva filla, Maria Raymunda, i Joseph Navarro, doctor en Dret, celebrada a la

18. Arxiu Històric de Sant Martí de Provençals, *Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals*, Barcelona, 1982 (consulta electrònica).

19. Segons l'estudi del Gabinet de documentació Àqaba citat a l'article “Una masia con larga historia”, *El País*, Barcelona, 25/03/2008 (consulta electrònica).

20. CURET, *Muralles enllà*, p. 229.

mateixa casa de camp, lloc d'estiueig que combinava la funció residencial amb l'explotació de la terra.

La Torre Rodona de les Corts va ser adquirida pel Grup Hotelier Husa, l'any 1972, el qual hi va portar a terme una magnífica tasca de restauració per tal d'ubicar-hi la seu social de la institució. Aquesta intervenció –realitzada entre 1989 i 1990– va permetre el descobriment d'elements fins aleshores amagats com les restes dels esmentats pilars gòtics que formaven part del complex medieval. Pel que fa als propietaris, segons l'estudi d'Imma Navarro, aquesta masia va pertànyer a la família Vinyals des de finals del segle XVI.²¹ D'aquest llinatge de pagesos benestants en destaca la figura de Benet Vinyals, ciutadà de Barcelona i membre del consell parroquial de Sarrià, responsable de l'ampliació portada a terme al 1610, segons deixa constància la inscripció de la llossa, col·locada a la part central de les dovelles de la porta principal, amb l'escut familiar inclòs. Segons Navarro, a partir de la segona meitat del segle XVII els Vinyals abandonaren el camp per viure a la ciutat com a doctors en Dret, arrendant el mas de la Torre Rodona a la família Piera. Cap a finals del segle XVIII –i per manca de successió–, aquesta masia va passar a la família de Molins i Galí que l'any 1906 la va vendre al Banc Hispano Colonial, responsable de la urbanització dels terrenys de la finca. Al 1925, però, els Güell compren la Torre per vendre-la als Cusí, set anys després. Finalment, al 1972, Josefina Cusí ven el complex al Grup Husa, actual propietari.

Tornant novament a Gràcia, Can Trilla és l'edifici que més institucions ha albergat d'ençà de mitjans del segle XIX, fet que explica les grans transformacions experimentades. Probablement, es tracta d'una masia del segle XVII, tot i que la referència més antiga data del 1728, segons l'esmentat estudi d'Elsa Castellà. L'any 1813, el seu propietari, Antoni Trilla, va oferir la capella barroca annexa als Franciscans de Santa Maria de Jesús (després de la crema del convent d'aquest orde per part de l'exèrcit napoleònic) que van ocupar-la fins al 1920. Cap a l'últim quart del segle XVIII, la família Trilla constitueix un exemple dels dotze grans terratinents graciencs que exerceixen el seu poder socioeconòmic sobre la vila, gràcies als importants beneficis derivats de la participació al mercat americà. Els Trilla seran igualment protagonistes en el procés d'especu-

21. Imma NAVARRO I MOLLEVÍ, *Masies de les Corts*, Barcelona, 1993, p. 318-322.

lació i urbanització dels seus terrenys durant els primers decennis del segle XIX, fet que explica la densitat de poblament de la zona. D'ençà de la segona meitat d'aquesta centúria, la masia va convertir-se en l'Escola d'Arts i Oficis, el Colegio Ibérico i el Cinema Trilla. Durant la Segona República va albergar identitats catòliques com el Grup Torres i Bages, per passar a convertir-se en seu del sindicat de la CNT-FAI, durant la Guerra. Al 1940, l'edifici acollia l'ordre de les Germanes de Jesús Pacient –fins a l'actualitat–, així com botigues i tallers diversos. Can Trilla es va salvar del projecte d'enderroc de l'any 1964 gràcies a estar inclosa al Catàleg del Patrimoni. Als anys vuitanta es va portar a terme l'engrandiment del carrer Gran de Gràcia, fet que ha permès obrir la Plaça Trilla, deixant a la vista la façana lateral de la masia.

Pel que fa a Can Tusquets, aquesta masia graciencina va passar a ser propietat de la Congregació de Mares dels Desemparats cap als anys trenta del segle XX. Als anys seixanta, la masia va perdre els seus terrenys com a conseqüència de l'ampliació de la Travessera de Dalt. En l'actualitat, l'edifici està vorejat per un jardí tancat, propietat del Convent, i té una funció residencial al servei de la Congregació. L'estat de conservació actual és bo gràcies a la tasca de restauració que es va portar a terme l'any 1992 i que va permetre retornar a la façana el seu color original –verd–, així com els esgrafiats i el magnífic rellotge de sol. Pel que fa referència al context social de l'edifici, l'estil tardo-barroc de la façana –prou generalitzat a l'arquitectura barcelonina de l'època–, així com el context socioeconòmic de finals del segle XVIII, fan de Can Tusquets un exponent de casa residencial, propietat de la burgesia barcelonina, en la mateixa línia que la veïna Can Trilla. Com altres casos esmentats, la funció residencial combinava l'explotació de la terra, controlada directament per mà d'obra masovera o assalariada.

Per acabar, l'emblemàtica masia de Can Cortada va ser restaurada l'any 1994. Va deixar al descobert el parament d'*opus spicatum* i va restablir algunes de les obertures de la galeria, que restaven tapiades, per tal d'instal·lar-hi un restaurant. Seguint l'esmentat estudi de Díez i Quijano, al 1505 els senyors d'Horta van vendre la casa fortificada a Jaume Fiella, canonge degà de la catedral de Barcelona, responsable de convertir-la en masia. La casa va passar per herència a Miquel Fiella, nebot. Al 1615, la propietat va ser adquirida per Pere Pau Riba, mestre de la seca de Barcelona, per passar finalment, al 1711, a Joan Baptista Cortada, coronel austracista d'origen vigatà, que li donà nom a la casa. La filla de

Cortada, exiliat, va entroncar amb la branca dels Oriola. Al 1786, Josep Oriola i de Cortada figura com a propietari de la masia. Aquests llinatges pertanyien als grups benestants barcelonins que mantenien la masia com a unitat d'explotació mitjançant el contracte de masoveria. L'edifici encara conserva les arcades de maons col·locats a sardinell, vestigis de les antigues naus que donaven accés a la masia i que avui resten com a elements decoratius que magnifiquen encara més el complex, envoltat de jardins.

En conclusió, aquests vuit exemples són una mostra de la permanència de vestigis arquitectònics del passat rural d'època moderna a l'actual ciutat de Barcelona. Vestigis que constitueixen el reflex d'un context socioeconòmic i cultural que ha anat canviant al llarg dels segles. Unes construccions d'origen medieval amb clares funcions defensives s'han convertit en masies al servei de l'explotació de la terra, com Can Valent, la Torre Rodona i la Torre del Relotge. Altres, han evolucionat cap a residències temporals de les elits socials del moment, combinant les funcions residencials amb el control de la comunitat i l'explotació de l'entorn natural, com la Torre del Fang i Can Cortada. I altres, constitueixen un clar exponent de la poderosa burgesia ciutadana que no renuncia a estiuajar a les seves finques del Pla, com Can Tusquest, Can Trilla i Can Senillosa. En qualsevol cas, la singularitat i el valor històric d'aquests edificis fa necessària la seva preservació i integració per part de la societat civil. Tot i que moltes construccions d'aquesta naturalesa van desaparèixer davant l'explosió urbanística d'ençà de l'última centúria, el total de les que es tracten en aquesta comunicació són edificis protegits. Can Cortada, Can Tusquets, Can Trilla, la Casa Senillosa, la Torre Rodona i la Torre del Relotge desenvolupen actualment funcions específiques al si de la societat. La Torre del Fang i Can Valent, però, encara resten pendents d'un futur digne, d'acord amb la seva riquesa patrimonial.